

AGNIESZKA KOZERSKA¹, EWA MISZCZAK², ELŻBIETA NAPORA³

Zaangażowanie dziadków w ocenie wnuków z rodzin samotnych matek

ABSTRACT

Background: The issue of grandparents' support provided to their families is undertaken in Polish literature very seldom. There are no studies concerning single mother families. The purpose of the article is to examine the extent to which grandparents provide support to grandchildren brought up in single mother families, and determine the relationship between the grandparents' support and the grandchildren's quality of life. **Materials and Methods:** The survey data were collected from 119 people from single mother families. The Student's Life Satisfaction Scale SLSS was used to test the quality of life and the Social Support Scale (SWS) was used to test the strength and type of support from grandparents. **Results:** Mother's parents are involved in each of the considered types of support in a higher degree than father's parents, regardless of the place of residence of the single mother family. In small towns maternal grandparents provide information support more often than paternal grandparents, maternal grandmothers engage in instrumental aid to grandchildren more often than paternal grandparents. In

¹ Agnieszka Kozerska, Zakład Pedagogiki Ogólnej i Metodologii Badań, Instytut Pedagogiki, Akademia im. Jana Długosza [AJD] w Częstochowie, Polska, agnieszka.kozerska@gmail.com.

² Ewa Miszczak, Zakład Socjologii Medycyny i Rodziny, Instytut Socjologii, UMCS w Lublinie, Polska, ewa.miszczak@poczta.onet.pl.

³ Elżbieta Napora, Zakład Psychologii, Instytut Filozofii, Socjologii i Psychologii, AJD w Częstochowie, Polska, e.napora@ajd.czyst.pl. alfabetyczne uporządkowanie autorów nie odzwierciedla ich wkładu w powstanie manuskryptu.

cases of families living in large cities, when the paternal grandfather gives instrumental, emotional or evaluative support, grandchildren assess their quality of life significantly better. The assessment of quality of life is also higher in cases of maternal grandfather's emotional engagement in support for grandchildren. **Conclusions:** The results suggest that the grandfathers' (particularly paternal grandfather's) support in the single mother family is positively connected with quality of life of grandchildren. It can be assumed that supporting grandparents contribute to strengthening the resilience of whole family.

Key words:

parentification, social support, quality of life, *resilience* single mother family, grandparents–grandchildren

1. WSTĘP

Z badań CBOS-u wynika, że 89% osób pobierających emeryturę utrzymuje się tylko z niej, a 11% podejmuje dodatkowe prace zarobkowe (Omyła-Rudzka, 2012). W świadomości Polaków utrwalony jest pogląd, że naturalną rzeczą jest podejmowanie przez osoby na emeryturze nieodpłatnych działań związanych ze wspieraniem swoich dzieci i wnuków (Wądołowska, 2009). Na 1022 dorosłych Polaków objętych badaniami CBOS 97% stwierdziło, że dziadkowie mają czas dla wnuków, podczas gdy rodzice zajmują się pracą zawodową, 90% wyraziło przekonanie, że dziadkowie pomagają finansowo swoim dzieciom i wnukom (Wądołowska, 2009). Badania z roku 2012 pokazują, że prawie co druga kobieta na emeryturze (46%) i 39% mężczyzn w wieku emerytalnym opiekuje się regularnie lub sporadycznie swoimi wnukami. Praca seniorów na rzecz swoich rodzin ma szczególne znaczenie w przypadkach, kiedy rodziny te znajdują się w trudnej sytuacji. Sytuacją taką może być odejście lub śmierć jednego z rodziców wnuka. Samotne rodzicielstwo często wiąże się z doświadczaniem trudności finansowych oraz trudności ze znalezieniem przez rodzica pracy. Istnieją dowody empiryczne na to, że w przypadku matek samotnie wychowujących dzieci większe jest prawdopodobieństwo utraty pracy w porównaniu z matkami mającymi partnera (Białas, 2001).

Rodziny niepełne są, częściej niż pełne, zagrożone wykluczeniem społecznym. Wyniki badań prowadzonych za granicą dotyczące rodzin pełnych pokazują, że wsparcie dziadków może ułatwiać matkom uczestnictwo w rynku pracy (Arpino,

Pronzato, Tavares, 2012). Efekt ten jest silniejszy w przypadku matek o niższym wykształceniu, z małymi dziećmi i ma związek z miejscem zamieszkania rodziny. Biorąc pod uwagę te dane, można przypuszczać, że wsparcie, jakiego udzielają rodzinom niepełnym dziadkowie, może być czynnikiem chroniącym wszystkich członków takich rodzin. Wspierając samotną matkę lub ojca w wychowaniu dzieci, dziadkowie powodują, że rodzice mogą więcej uwagi poświęcić swojej pracy zawodowej, co chroni rodzinę przed wykluczeniem społecznym, ale też podnosi dobrostan rodzica i dzieci. Wsparcie udzielane przez dziadków może mieć charakter instrumentalny (Tardy, 1985, za: Kmieciak-Baran, 2000), polegający na dawaniu konkretnej pomocy, świadczeniu usług na rzecz rodziny (np. opiekowaniu się dzieckiem w czasie, gdy rodzice są w pracy), informacyjny, polegający na pomocy w rozwiązywaniu problemów, udzielaniu rad i wskazówek. Wsparcie może być wartościujące, związane z podkreśleniem znaczenia i wartości wspieranej osoby, wreszcie emocjonalne, polegające na dawaniu komunikatów werbalnych i niewerbalnych stwierdzających, że wnuk/matka jest osobą kochaną. Wsparcie udzielane wnukom przez dziadków może mieć różne rodzaje i natężenie.

2. ZAANGAŻOWANIE DZIADKÓW JAKO CZYNNIK RESILIENCE – WYBRANE ASPEKTY ZJAWISKA

Wsparcie społeczne można określić jako rodzaj interakcji społecznej, podjętej przez jedną lub dwie strony w sytuacji problemowej, której celem jest zbliżenie do rozwiązania problemu jednego lub obu uczestników (Sęk, Cieślak, 2004). W prowadzonych badaniach w tym obszarze uzyskano wynik o braku różnic w natężeniu i rodzaju wsparcia udzielanego wnukom przez babcię i dziadków ze strony matki w rodzinie pełnej i samotnej matki (Napura, Kozerska, Miszczak, 2014). Poziom wsparcia społecznego dziadków ze strony matki w obydwu typach rodzin jest podobny. Natomiast poziom zaangażowania dziadków ze strony ojca jest istotnie wyższy w rodzinach pełnych niż w rodzinach samotnych matek (Napura i in., 2014). Szczególnym przypadkiem wsparcia udzielanego wnukom przez dziadków jest *parentyfikacja*.

Parentyfikacją dziadków na gruncie psychologii nazywa się sytuację, gdy dziadkowie, przejęci rolę społeczną i troską o wnuka, wchodzą w sposób całościowy lub częściowy w rolę rodziców dziecka, realizując zadania dla nich przewidziane (Napura, Kozerska, Schneider, 2012). Sytuacja ta może mieć miejsce w dwóch przypadkach. Po pierwsze – wobec faktu sieroctwa biologicznego lub społecznego (zupełnego lub częściowego) dziecka, gdy dziadkowie oficjalnie

podejmują się pełnienia funkcji rodziców zastępczych i fakt ten jest regulowany prawnie poprzez prawomocny wyrok sądu rodzinnego. Po drugie – w przypadku stwierdzenia przez dziadków trudności w pełnieniu opieki przez rodziców dziecka, spowodowanych różnymi przyczynami, znacznego braku zainteresowania dzieckiem, braku potrzebnych kompetencji lub istniejącej niechęci do pełnienia funkcji rodzicielskich wobec niego. Pierwsza z sytuacji wiąże się z obiektywnie występującym faktem, w wyniku którego dziadkowie muszą podjąć osobistą decyzję, wiążącą się z licznymi problemami, a ich zgoda na sprawowanie funkcji opiekuna prawnego lub odmowa będą miały bezpośredni wpływ na dalsze losy wnuka. Natomiast subiektywnie postrzegane lub realne trudności, uchybienia i niedociągnięcia w sposobie pełnienia funkcji wychowawczych i opiekuńczych przez rodziców w stosunku do własnych dzieci często spowodowane są nie tyle ich złą wolą, ile brakiem doświadczenia lub rzeczywistych możliwości.

W socjologii nie stosuje się terminu „parentyfikacja dziadków”, a używa się sformułowania „przejmowanie funkcji rodzicielskich przez dziadków”. Maria Tyszkowa (1991) określa je mianem jednego ze stylów pełnienia społecznej roli dziadka lub babci z pozycji rodzicielskiej.

Pojęcie „parentyfikacja” pochodzi od angielskiego słowa „parent” oznaczającego rodzica i stosuje się je do zdefiniowania odmiennej sytuacji pełnienia ról rodzicielskich przez dzieci i niepełnoletnich w rodzinach, w których rodzice z różnych przyczyn realizują je w niewystarczającym stopniu oraz wykazują znaczną niewydolność rodzicielską w stosunku do własnego potomstwa (Hooper, Wallace, Doehler, Dantzer, 2012). Przyczyny tego stanu mają swoje źródło w sytuacji związanej z nietrwałością związków małżeńskich, uzależnieniami rodziców od alkoholu i środków psychoaktywnych (Templeton, 2012), chorobami somatycznymi i psychicznymi, długotrwałym bezrobociem, przebywaniem w areszcie lub więzieniu (Strom, Strom, 2011).

Terminem „parentyfikacja” w odniesieniu do dziadków określa się sytuację istotnego udziału jednego lub obojga dziadków w wychowywaniu i sprawowaniu opieki nad wnukiem (wnukami), kompensującego brak udziału matki i/lub ojca lub całkowicie go zastępującego, najczęściej w sytuacji konieczności losowej. Przy spełnieniu pewnych warunków można dostrzec korzyści związane z tym zjawiskiem, wskazać na jego pozytywny wpływ na pokolenie dziadków, rodziców i wnuków (Napora i in., 2014). Aktywność polegająca na włączaniu się dziadków w proces wychowania i opieki nad wnukami nie jest tożsama z parentyfikacją i te dwa zjawiska warto rozdzielić. Udział starszego pokolenia w życiu rodziny, zaznaczający się również na płaszczyźnie opiekuńczo-wychowawczej, wynika z naturalnej tendencji do świadczenia sobie wzajemnej pomocy w rodzinie oraz

z potrzeby kontaktowania się z dziećmi i wnukami. Przejmowanie przez dziadków funkcji rodzicielskich wobec wnuków może przebiegać według dwóch schematów (Chodkowska, 2010). Pierwszy, oficjalny, który realizowany jest w sytuacji rzeczywistego braku rodzica/rodziców dziecka, a dziadkowie powodowani przywiązaniem do wnuka przejmują nad nim całościową opiekę i odpowiedzialność. W takiej sytuacji parentyfikacja może mieć charakter formalny w postaci ustanowienia rodziny zastępczej lub nieformalnej. Drugi, parentyfikacja nieoficjalna, pojawia się w dostrzeżeniu lub uświadomieniu sobie przez dziadków istotnych błędów w pełnieniu funkcji opiekuńczo-wychowawczej przez rodziców dziecka. Działania rodziców, oceniane przez dziadków jako zaniedbanie, wynikające z braku możliwości (a nie ze złej woli rodziców) lub brak troski o rozwój dziecka, stają się impulsem do podejmowania przez starsze pokolenie różnorodnych czynności o charakterze pomocowym.

Zarówno w przypadku pierwszego, jak i drugiego modelu przejmowania ról rodzicielskich przez dziadków ich obowiązki stanowią rozległe spektrum czynności zarezerwowanych w sposób naturalny dla rodziców. Dziadkowie w roli rodziców zwykle świadczą pełnozakresową opiekę nad wnukiem: czynności higieniczne, dbałość o stan zdrowia, kontrolę obowiązków szkolnych (Gajewska, 2009).

Babcie i dziadkowie mogą realizować funkcje rodzicielskie zarówno w rodzinach pełnych, jak i w rodzinach samotnych matek, samotnych ojców, rodzin w trakcie procesu rozwodowego, które są w sposób szczególny narażone na występowanie braku właściwego poziomu opieki nad dzieckiem ze strony rodziców (Cudak, 2003). Biorąc pod uwagę fakt, że z roku na rok wzrasta w Polsce liczba rozwodów i w efekcie wzrasta grupa rodzin niepełnych oraz notuje się coraz więcej wyjazdów za granicę dorosłych, pozostawiających swoje dzieci w kraju, można przypuszczać, iż zjawisko parentyfikacji dziadków ulegnie intensyfikacji. To sugeruje, że wielu rodziców po rozwodzie potrzebuje pomocy w sprawowaniu opieki nad swoimi dziećmi. Fakt, że opieka nad dzieckiem została formalnie powierzona obojgu rodzicom, nie oznacza, że realnie jest ona sprawowana w takim samym stopniu przez obie strony. W rzeczywistości skonfliktowani w wyniku rozwodu rodzice w różnym zakresie i w różny sposób pełnią funkcje wychowawcze i opiekuńcze wobec swojego dziecka, szczególnie gdy mieszka ono z jednym z rodziców, natomiast kontakty z drugim są reglamentowane.

Negatywne skutki parentyfikacji odczuwają wnuki, kiedy pozbawione są możliwości kontaktowania się z rodzicami i z dziadkami w ich prawidłowo realizowanych rolach. Dziecko może stracić rozeznanie, co rzeczywiście leży w kompetencjach rodziców, a co dziadków. „Przejęcie większości zadań opiekuńczych i wychowawczych może być pożądane tylko w szczególnych przypadkach

(np. choroby rodziców). W innych opieka dziadków powinna mieć charakter uzupełniający” (Sendyk, 2010). Ponadto najczęściej dziadkowie nie mogą pełnić funkcji opiekuńczych i wychowawczych w stosunku do wnuków w takim zakresie i na takim poziomie jak osoby młodsze ze względu na trudności takie jak stan zdrowia (Gruca-Miąsik, 1999).

Oprócz wymienionych konsekwencji warto dostrzec aspekt pozytywny parentyfikacji, który polega na pozostawianiu dziecka w środowisku rodzinnym, wśród bliskich osób i uniknięciu traumatycznego doświadczenia życia w instytucjonalnej placówce opiekuńczej. Dzięki temu dziadkowie mogą przekazywać wnukom własne doświadczenia i zasób wiedzy, mogą być wzorcami osobowymi do naśladowania i autorytetami. Ponadto, kierowani względami uczuciowymi, mogą zaspokajać potrzeby psychiczne (bliskości, bezpieczeństwa, przynależności), szczególnie w sytuacji porzucenia wnuków przez ich własnych rodziców (Kocik, 2002). Dziadkowie mogą w tej sytuacji odnaleźć dla siebie sens życia, związany ze świadczeniem pomocy potrzebującej opieki osobie.

W dotychczasowych badaniach na dorosłych dzieciach z rodzin pełnych zgromadzono informacje o postrzeganiu przez wnuki roli i oddziaływania dziadków na ich rozwój. Wyniki te pokazały, że połowa wnuków korzystała z opieki dziadków w czasie pracy rodziców i odegrali oni znaczącą rolę w procesie socjalizacji, byli źródłem wsparcia psychicznego, zaspokajania potrzeb emocjonalnych (Tyszkowa, 1991). W badaniach nad dziećmi samotnych rodziców w Stanach Zjednoczonych pokazano, że parentyfikacja dziadków ma negatywne konsekwencje w przypadku, gdy opieka dziadków jest substytutem opieki rodzicielskiej, kiedy przejmują oni całkowitą odpowiedzialność za wnuka. Natomiast jeśli udzielane przez dziadków wsparcie jest dopełnieniem, suplementem opieki rodziców, przyczynia się ono do podniesienia dobrostanu wnuków. W badaniu ujawniono, że dzieci samotnych rodziców, które mieszkały wspólnie z dziadkami w gospodarstwie domowym, częściej kończyły szkołę wyższą w porównaniu z tymi, które nigdy nie mieszkały z dalszą rodziną (Aquilino, 1996).

W rodzinach samotnych matek parentyfikacja dziadków to sytuacja, w której udzielają oni wsparcia dziecku i matce w zakresie, który w rodzinach pełnych realizuje ojciec (Napora i in., 2012). Jak pokazują wyniki przeglądu literatury, parentyfikacja dziadków w rodzinie samotnej matki może być czynnikiem chroniącym – *resilience* (Napora i in., 2014). Na podstawie analizy literatury można wnioskować, że aktywny udział dziadków w życiu takich rodzin może być czynnikiem zmniejszającym ryzyko wykluczenia społecznego samotnej matki i jej dzieci, a także czynnikiem pozytywnym dla samych pomagających. Jednakże badania empiryczne prowadzone na terenie Polski (Napora i in.,

2014) potwierdzały dotychczas związek pomiędzy odczuwanym przez wnuków zaangażowaniem dziadka ze strony matki a jakością życia wnuków z rodziny samotnej matki. Natomiast w przypadku rodzin pełnych uchwycono znacząco dodatni związek pomiędzy jakością życia wnuków a zaangażowaniem dziadków ze strony matki. Nie zaobserwowano takiego związku w rodzinach samotnych matek, mimo że w opinii badanych wnuków poziom zaangażowania dziadków obojga płci ze strony matki jest w obu typach rodzin podobny. W związku z tym pojawiło się pytanie o warunki, w jakich wsparcie dziadków będzie miało związek z jakością życia wnuków. W Polsce istnieją różnice w stylu życia osób mieszkających na wsi i mieście, dlatego przypuszczano, że związek pomiędzy wsparciem dziadków a jakością życia wnuków może zależeć od miejsca zamieszkania wnuków.

3. CEL, HIPOTEZA I PROBLEMY BADAWCZE

Celem tych badań było określenie związku pomiędzy jakością życia wnuków z rodziny samotnej matki a oceną wsparcia społecznego otrzymywanego od dziadków. Sformułowano hipotezę badawczą, która mówi, że oceniane przez wnuki z rodzin samotnych matek wsparcie, udzielane im przez dziadków, jest czynnikiem wykazującym związek z ich jakością życia. Postawiono trzy pytania badawcze: 1. jakiego rodzaju wsparcia w opinii wnuków udzielali im w ciągu ich życia dziadkowie? 2. czy miejsce zamieszkania ma związek z odczuwanym przez wnuki zaangażowaniem dziadków? oraz 3. jaki jest związek pomiędzy odczuwaną przez wnuków jakością życia a poczuciem, że otrzymywali wsparcie od dziadków, i jaka jest ta relacja ze względu na miejsce zamieszkania?

4. METODA I MATERIAŁ

W celu ustalenia rodzaju i natężenia otrzymywanego przez wnuków wsparcia społecznego dziadków posłużono się Skalą Wsparcia Społecznego SWS (Kmieciak-Baran, 2000). Skala opiera się na założeniach teoretycznych Tardy'ego (1985), który rozróżnił cztery rodzaje wsparcia: 1. wartościujące – polega na wzmacnianiu jednostki poprzez dostrzeganie jej umiejętności i zdolności, np. *cierpliwie tłumaczę, gdy czegoś nie rozumiem*, 2. emocjonalne: przekazywanie komunikatów werbalnych i niewerbalnych, np. *akceptuję mnie takiego, jakim jestem*, 3. instrumentalne – wiąże się z dostarczaniem konkretnej pomocy: *opiekują się mną, gdy*

tego potrzebuję, 4. informacyjne – polega na udzielaniu informacji, rad pomagających w rozwiązaniu problemu (Biegasiewicz, 2010), np. *cierpliwie tłumaczę, gdy czegoś nie rozumiem*. Do każdego rodzaju wsparcia dopasowane są po cztery stwierdzenia. Rzetelność SWS mierzona wskaźnikiem α -Cronbacha wynosi 0,75 (Kmieciak-Baran, 2000). Obliczone wskaźniki rzetelności w prowadzonych badaniach dla wszystkich 656 osób objętych badaniem wahają się: dziadków ze strony matki od 0,619 do 0,782, dla dziadków ze strony ojca od 0,601 do 0,808. Jakość życia zbadano Student's Life Satisfaction Scale Huebnera (SLSS), składającą się z siedmiu twierdzeń, które respondenci oceniają na skali sześciostopniowej (0–5 p.). Przykładowe pytania ze skali: *mam w życiu to, czego chcę; moje życie jest lepsze niż większości młodych ludzi*. Rzetelność skali mierzona wskaźnikiem α -Cronbacha wynosi 0,854 (Oblacińska, Wojnarowska, 2006), a dla otrzymanych wyników – 0,527. Ankieta osobowa miała na celu zebranie podstawowych informacji o sytuacji społeczno-demograficznej badanych osób: płci młodzieży, wieku, miejscu zamieszkania, strukturze i zasobności rodziny.

Badanymi byli studenci z województwa śląskiego, zamieszkali głównie w subregionie częstochowskim, oraz województwa lubelskiego. Badanie audytoryjne studentów z Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Politechniki Częstochowskiej, Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie prowadzono w okresie od stycznia do maja 2013 roku oraz w grudniu 2013 i styczniu 2014 roku. Całość badań obejmowała 656 osób, w tekście przedstawiono wyniki dotyczące rodzin samotnych matek (N = 119). Podgrupę osób z tych rodzin wyselekcjonowano na podstawie pytania o strukturę rodziny, w jakiej wychowywali się jako dzieci. W podgrupie znaleźli się badani, którzy przez całe życie wychowywani byli w takiej rodzinie lub w pewnym momencie ich życia, w dzieciństwie lub okresie adolescencji, struktura ich rodziny zmieniła się z pełnej w rodzinę samotnej matki.

Charakterystyka badanych		
Płeć:		
Kobieta		N = 82 (68,9%)
Mężczyzna		N = 36 (30,3%)
Brak danych		N = 1 (0,8%)
Wiek:		
Kobiety	M	21,8
	Mediana	22
	SD	4,9

Charakterystyka badanych		
Mężczyźni	M	20,4
	Mediana	21
	SD	3,8
Miejsce zamieszkania	Duże miasto	N = 38 (32%)
	Małe miejscowości i wieś	N = 81 (68%)

Źródło: Opracowanie własne.

5. WYNIKI

Do analiz statystycznych dotyczących różnic pomiędzy rozkładami zmiennych wykorzystano test sumy rang Wilcoxon⁴.

Tabela 1. Związek pomiędzy odczuwanym przez wnuków z rodzin samotnych matek wsparciem, udzielanym im przez dziadków, a miejscem zamieszkania wnuków

Miejsce zam.	Małe miasto i wieś n = 81		Duże miasto n = 38		z	p
	M	SD	M	SD		
1. Informacyjne						
MM	9,6	3,3	8,2	2,8	-2,6	0,01*
MO	6,4	3,8	5,9	3,1	-0,7	0,49
OM	8,2	3,5	6,8	3,3	-1,9	0,06**
OO	5,0	3,3	4,5	2,5	-0,4	0,70
2. Instrumentalne						
MM	8,9	3,3	7,7	2,6	-2,1	0,03*
MO	6,1	3,3	5,5	3,1	-0,8	0,43
OM	7,6	3,5	6,7	3,2	-1,3	0,18
OO	4,7	2,8	4,6	2,7	-0,5	0,63
3. Wartościujące						
MM	7,8	3,3	7,1	2,5	-1,1	0,26
MO	5,5	3,0	5,5	2,8	0,0	1,00
OM	6,5	3,2	6,6	3,5	-0,1	0,89
OO	4,5	2,6	4,6	2,8	0,1	0,92

⁴ Test wybrano z uwagi na niespełnienie w niektórych przypadkach założenia o normalności rozkładów.

Miejsce zam.	Małe miasto i wieś n = 81		Duże miasto n = 38		z	p
	M	SD	M	SD		
4. Emocjonalne						
MM	9,2	3,8	8,6	2,9	-1,3	0,19
MO	6,5	3,9	5,8	3,7	-0,9	0,34
OM	8,2	4,0	7,6	3,9	-1,2	0,22
OO	5,2	3,7	4,6	3,2	-1,0	0,30

Oznaczenia istotności: * $p < 0,05$, ** $p < 0,1$ Skrót: MM – matka matki, MO – matka ojca, OM – ojciec matki, OO – ojciec ojca

Źródło: Opracowanie własne.

Dane w tabeli 1 ujawniają, że najwyższego w opinii osób badanych wsparcia udzielają wnukom rodzice samotnej matki. Wsparcie emocjonalne babci ze strony matki jest podobne bez względu na miejsce zamieszkania. W małych miejscowościach babcie ze strony matki znacząco w większym stopniu ($M = 8,9$, $s = 3,3$) niż w dużych miastach ($M = 7,7$, $s = 2,6$) udzielają wnukom wsparcia instrumentalnego. Różnica jest istotna statystycznie ($z = -2,1$, $p = 0,03$). Rodzice matki w małych miejscowościach, w wyższym stopniu udzielają wnukom wsparcia informacyjnego (babcia w małych miejscowościach: $M = 9,6$, $s = 3,3$; w dużych miastach: $M = 8,2$, $s = 2,8$; dziadek – kolejno $M = 8,2$, $s = 3,5$; $M = 6,8$, $s = 3,3$). Najmniej wsparcia otrzymują wnuki od rodziców ojca, zwłaszcza od dziadka (wsparcie instrumentalne w małych miejscowościach: $M = 4,7$, $s = 2,8$; w dużych miastach $M = 4,6$, $s = 2,7$).

Dalej badanych wnuków podzielono na dwie podgrupy 1) z wysoką jakością życia, 2) z niską jakością życia. Za podstawę podziału przyjęto medianę wyników testu jakości życia w grupie wszystkich osób objętych badaniem ($N = 656$). Analizowano, czy dwie wyodrębnione podgrupy różnią się pod względem wsparcia udzielanego przez dziadków. Analizy przeprowadzono osobno dla osób mieszkających w małych miejscowościach i dużych miastach.

Tabela 2. Związek pomiędzy jakością życia wnuków a odczuwanym przez nich wsparciem ze strony dziadków w rodzinach zamieszkałych w dużych miastach

Jakość życia	Wysoka jakość życia n = 11		Niska jakość życia n = 27		z	p
	M	SD	M	SD		
1. Informacyjne						
MM	7,6	3,1	8,5	2,7	0,9	0,36
MO	6,4	3,2	5,8	3,2	-0,5	0,61

Jakość życia	Wysoka jakość życia		Niska jakość życia		z	p
	n = 11		n = 27			
Wsparcie	M	SD	M	SD		
OM	6,9	3,7	6,8	3,2	-0,2	0,82
OO	5,5	3,4	4,2	2,1	-1,2	0,21
2. Instrumentalne						
MM	6,6	2,3	8,1	2,7	1,6	0,10
MO	6,6	3,4	5,2	2,9	-1,3	0,19
OM	7,7	3,5	6,3	2,9	-1,2	0,22
OO	6,5	3,5	4,0	2,2	-2,1	0,03*
3. Wartościujące						
MM	7,4	2,7	7,0	2,5	-0,5	0,63
MO	6,9	3,2	5,1	2,6	-1,4	0,15
OM	8,0	4,1	6,0	3,1	-1,4	0,16
OO	6,5	3,5	4,0	2,3	-2,1	0,03*
4. Emocjonalne						
MM	9,2	3,1	8,4	2,9	-0,8	0,44
MO	7,4	4,2	5,2	3,5	-1,3	0,19
OM	9,4	4,5	6,8	3,4	-1,9	0,06**
OO	6,6	3,9	4,0	2,8	-1,8	0,06**

Oznaczenia istotności: * $p < 0,05$, ** $p < 0,1$ Skrótly: MM – matka matki, MO – matka ojca, OM – ojciec matki, OO – ojciec ojca

Źródło: Opracowanie własne.

W dużych miastach nie stwierdzono związku pomiędzy odczuwaną przez wnuków jakością życia a wsparciem informacyjnym udzielanym przez babcie i dziadków. Istotna statystycznie różnica dotyczy związku pomiędzy jakością życia wnuków a udzielanym wsparciem instrumentalnym przez dziadka ze strony ojca (w grupie o wysokiej jakości życia $M = 6,5$, $s = 3,5$; w grupie o niskiej jakości życia $M = 4$, $s = 2,2$). Zaobserwowano istotny statystycznie związek pomiędzy wsparciem wartościującym dziadka ze strony ojca a odczuwaną przez wnuki jakością życia. Grupa z wysoką jakością życia w wyższym stopniu wspierana była przez dziadka ze strony ojca (w grupie z wysoką jakością życia $M = 6,5$, $s = 3,5$; w grupie z niską $M = 4$, $s = 2,3$). Co więcej, istotne zależności uchwycono w zakresie udzielania wsparcia emocjonalnego przez dziadków, zarówno ze strony ojca, jak i matki. Grupa z wysoką jakością życia w wyższym stopniu wspierana była emocjonalnie zarówno przez dziadka ze strony matki ($M = 9,4$, $s = 4,5$), jak i przez dziadka ze strony ojca ($M = 6,6$, $s = 3,9$) niż grupa o niskich wynikach (kolejno $M = 6,8$, $s = 3,4$;

M = 4, s = 2,8). Ujawniła się również istotna statystycznie zależność pomiędzy wsparciem wartościującym od dziadka ze strony ojca a jakością życia wnuków. Podobnie jak w poprzednich przypadkach grupa o wysokim poczuciu jakości życia charakteryzuje się wyższym poziomem wsparcia wartościującego (M = 6,5, s = 3,5 w porównaniu z M = 4, s = 2,3 w grupie z niską jakością życia).

Tabela 3. Związek pomiędzy jakością życia wnuków a odczuwanym przez nich wsparciem ze strony dziadków w rodzinach z małych miejscowości (małe miasta i wsie)

Jakość życia	Wysoka jakość życia N = 39		Niska jakość życia N = 42		z	p
	M	SD	M	SD		
Wsparcie						
1. Informacyjne						
MM	9,6	3,6	9,6	3,1	-0,5	0,65
MO	6,1	3,8	6,9	3,9	1,1	0,28
OM	8,8	3,8	7,7	3,2	-1,5	0,12
OO	5,0	3,7	4,9	2,9	0,1	0,89
2. Instrumentalne						
OO	4,5	2,8	4,9	2,8	0,9	0,35
OM	8,3	3,9	6,9	3,0	-1,6	0,12
MO	5,9	3,3	6,2	3,2	0,7	0,47
MM	9,0	3,5	8,7	3,3	-0,7	0,48
3. Wartościujące						
OM	6,9	3,5	6,1	2,9	-1,1	0,28
MM	7,7	3,2	7,9	3,3	0,1	0,94
MO	5,2	3,1	5,9	2,9	1,2	0,23
OO	4,2	2,5	4,7	2,6	1,3	0,21
4. Emocjonalne						
MM	9,4	3,8	8,9	3,9	-0,7	0,47
MO	6,1	3,9	6,9	3,9	1,1	0,29
OM	8,9	4,1	7,6	3,9	-1,5	0,12
OO	4,9	3,8	5,6	3,6	1,1	0,27

Oznaczenia istotności: * p < 0,05, ** p < 0,1 Skróty: MM – matka matki, MO – matka ojca, OM – ojciec matki, OO – ojciec ojca

Źródło: Opracowanie własne.

W grupie mieszkającej w małych miejscowościach nie uchwycono związku pomiędzy opiniami wnuków na temat wsparcia udzielanego przez dziadków a jakością życia wnuków. Jeśli zaś porównamy średni poziom wsparcia udzielanego przez

dziadków (płci męskiej) w małych miejscowościach ze wsparciem udzielanym przez dziadków w dużych miastach, to daje się zauważyć, że w dużych miastach odczuwany przez wnuków poziom wsparcia jest wyższy.

6. WYNIKI I WNIOSKI

W opinii wnuków najmniej wsparcia otrzymują one od dziadka ze strony ojca, najwięcej – od babci ze strony matki. Jeśli porównamy pod tym względem rodziny matek mieszkających w małych miejscowościach z tymi, które mieszkają w dużych miastach (tabela 1), to w pierwszej grupie w ocenie wnuków natężenie wsparcia informacyjnego i instrumentalnego babci ze strony matki jest wyższe. W rodzinach samotnych matek mieszkających zarówno w małych, jak i w dużych miastach nie zaobserwowano związku pomiędzy odczuwanym zaangażowaniem babci ze strony matki a jakością życia wnuków. W obydwu porównywanych grupach, babcie udzielały wnukom wsparcia na podobnym poziomie. W ocenie badanych, dziadkowie ze strony ojca w relatywnie małym stopniu wspierają wnuków. Jednak w tych rodzinach, w których to wsparcie ma miejsce, wnuki odczuwają wyższą jakość życia. Wyniki te potwierdzają efekty badań Harwas-Napierały (2010), która wskazała, że pozytywne więzi dziadków z wnukami są ważne dla jakości funkcjonowania wnuków. Budowanie takich więzi ułatwia to, że dziadkowie dysponują większą ilością wolnego czasu niż rodzice (Parnicka, 2008). Istotny statystycznie związek dotyczy udzielania przez dziadka ze strony ojca wsparcia emocjonalnego, wartościującego oraz instrumentalnego. Ponadto w rodzinach, w których dziadek ze strony matki wspiera wnuki emocjonalnie, zaobserwowano wyższy poziom jakości życia wnuków. Uzyskane wyniki w pewnym stopniu potwierdzają hipotezę, że parentyfikacja dziadków może być czynnikiem *resilience* wpływającym na dobrostan wnuków. W analizowanym przypadku ojciec nieobecny ojca wspiera jego dzieci i może go zastępować. Jeśli chodzi o dobrostan wnuków, znaczenie ma również wsparcie udzielane przez dziadka ze strony matki. Nie zaobserwowano natomiast, związku pomiędzy ocenianym przez wnuki zaangażowaniem babci ze strony matki a jakością życia wnuków, mimo że to babcie ze strony matki angażują się najbardziej w udzielanie wnukom wsparcia. Uzyskane wyniki pokazują, że dziadek w rodzinie samotnej matki pełni ważną rolę. Nie zaobserwowano jednak związku pomiędzy dobrostanem wnuków a zaangażowaniem dziadków w małych miejscowościach, co może wynikać z tradycji, że dziadkowie płci męskiej mniej uwagi poświęcają wnukom, choć może mieć tutaj znaczenie fakt nieobecności ojca jako ogniwa łączącego wnuki z dziadkami. Jednakże wyniki badań (Npora i in.,

2014) pokazują, że prawidłowość dotycząca wyższego wsparcia udzielanego przez dziadków ze strony matki w porównaniu z dziadkami ze strony ojca ma miejsce również w przypadku rodzin pełnych.

Wnioskując:

- 1) wyniki badań są zgodne z obserwacjami innych autorów, że wnuki mają zwykle lepsze relacje z obydwojma dziadkami ze strony matki niż ze strony ojca (Timonen, Doyle, O'Dwyer, Moore, 2009);
- 2) rodzice matki są w wyższym stopniu niż rodzice ojca zaangażowani w każdy z rozpatrywanych rodzajów wsparcia niezależnie od miejsca zamieszkania rodziny samotnej matki. Zarówno w małych miejscowościach, jak i w dużych miastach babcie ze strony matki udzielają wnukom wsparcia informacyjnego i emocjonalnego;
- 3) w małych miejscowościach babcie i dziadkowie ze strony matki częściej wspierają wnuki informacyjnie, babcie angażują się też częściej w instrumentalną pomoc wnukom. W zakresie wsparcia emocjonalnego i wartościującego nie ujawniono różnic wiążących się z miejscem zamieszkania rodziny;
- 4) jakość życia dzieci samotnej matki mieszkającej w dużym mieście jest znacząco wyższa w przypadku, gdy są one wspierane emocjonalnie i wartościująco przez dziadka ze strony ojca. Jakość życia jest wyższa także w przypadkach zaangażowania we wsparcie emocjonalne wnuków dziadka ze strony matki;
- 5) nie ujawniono związku pomiędzy zaangażowaniem dziadków a jakością życia wnuków w przypadku rodzin mieszkających w małych miastach i na wsi.

Wyniki sugerują, że zaangażowanie dziadków, szczególnie dziadka ze strony ojca, w rodzinie samotnej matki pozytywnie wiąże się z jakością życia wnuków. Można przypuszczać, że przez to przyczynia się do wzmocnienia *resilience* całej rodziny (również matki). Dla dziadków jest prawdopodobnie nie tylko formą pracy w rodzinie swoich dzieci, ale też czynnikiem podnoszącym ich dobrostan psychiczny.

Literatura:

Aquilino, W.S. (1996). The Life Course of Children Born to Unmarried Mothers: Childhood Living Arrangements and Young Adult Outcomes. *Journal of Marriage and the Family*, 58 (2), s. 293–310. DOI: 10.2307/353496.

- Arpino, B., Pronzato, C.D., Tavares, L.P. (2012). *Mother's Labour Market Participation: Do Grandparents Make It Easier?* Pobrane z: <http://www.econstor.eu/bitstream/10419/65926/1/63225985X.pdf>.
- Białas, A. (2001). Bieda i ubóstwo: konsekwencje dla dziecka i rodziny. *Opieka, Wychowanie, Terapia*, 46 (2), s. 5–9.
- Biegasiewicz, M. (2010). Poczucie alienacji a wsparcie społeczne u nieletnich. *Studia Psychologica*, 10, s. 125–152.
- Chodkowska, M. (2010). *Realizacja ról dziadków w rodzinach polskich tradycyjnych i współczesnych*. Pobrane z: http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Balogova1/pdf_doc/34.pdf.
- Cudak, H. (2003). *Funkcjonowanie dzieci z małżeństw rozwiedzionych*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Gajewska, G. (2009). *Rodzinną opieką zastępczą z perspektywy województwa lubuskiego*. Zielona Góra: Urząd Marszałkowski w Zielonej Górze.
- Gruca-Miąsik, U. (1999). Kompensacja sieroctwa społecznego w rodzinach zastępczych. W: M. Heine, G. Gajewska (red.), *Sieroctwo społeczne i jego kompensacja* (s. 205–212). Zielona Góra: Wydawnictwo WSP.
- Harwas-Napierała, B. (2010). Rodzina w kontekście współczesnych zagrożeń. W: T. Rostowska, A. Jarmołowska (red.), *Rozwojowe i wychowawcze aspekty życia rodzinnego* (s. 11–21). Warszawa: Difin.
- Hooper, L.M., Wallace, S.A., Doehler, K., Dantzler, J. (2012). Parentification, ethnic identity and psychological health in black and white American college students: implication of family of origin and culture factors. *Journal of Comparative Family Studies*, 43, s. 811–835. Pobrane z: <http://www.ebscohost.com/academicsearchcomplete.han.bg.umcs.edu.pl/ehost>.
- Kmieciak-Baran, K. (2000). *Narzędzia do rozpoznawania zagrożeń społecznych w szkole*, Gdańsk: Wydawnictwo Przegład Oświatowy.
- Kocik, L. (2002). *Wzory małżeństwa i rodziny. Od tradycyjnej jednorodności do współczesnych skrajności*. Kraków: Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne.
- Napora, E., Kozerska, A., Schneider, A.M. (2012). Parentyfikacja dziadków jako czynnik resilience rodziny samotnej matki w prowincjonalnej Polsce – zapowiedź badań. W: M. Komorska (red.), *Seniorzy dla młodości – młodość dla seniorów. Seniorzy i młodzi we wspólnej przestrzeni społecznej* (s. 84–95). Lublin: Regionalny Ośrodek Pomocy Społecznej w Lublinie i Wyd. UMCS.
- Napora, E., Kozerska, A., Schneider, A.M. (2012). Parentyfikacja dziadków czynnikiem resilience w funkcjonowaniu rodziny samotnej matki – przegląd badań. *Kultura i Edukacja*, 1 (101), s. 51–71.
- Napora, E., Kozerska, A., Miszczak, E. (2014). Wsparcie dziadków w rodzinie o różnej strukturze a jakość życia młodzieży. *Acta Humanica*, 2, s. 161–170.
- Oblacińska, A., Woynarowska, B. (red.). (2006). *Zdrowie subiektywne, zadowolenie z życia i zachowania zdrowotne uczniów szkół ponadgimnazjalnych w Polsce w kontekście czynników psychospołecznych i ekonomicznych. Raport z badań*. Warszawa: Instytut Matki i Dziecka.
- Omyła-Rudzka, M. (2012). *Raport CBOS 2012. Sposoby spędzania czasu na emeryturze*. Pobrane z: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2012/K_106_12.PDF.

- Parnicka, U. (2008). Wnuki potrzebują dziadków. *Wychowawca*, 1, s. 22–24.
- Sendyk, M. (2010). Osoby starsze w roli dziadków. W: A. Nowicka (red.), *Wybrane problemy osób starszych* (s. 151–159). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Sęk, H., Cieślak, R. (2004). Wsparcie społeczne – sposoby definiowania, rodzaje i źródła wsparcia, wybrane koncepcje teoretyczne. W: H. Sęk, R. Cieślak (red.), *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie* (s. 11–28). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Strom, P.S., Strom, R.D. (2011). Grandparent education: raising grandchildren. *Educational Gerontology*, 37 (10), s. 910–923. DOI: 10.1080/03601277.2011.595345.
- Tardy, Ch.H. (1985). Social support measurment. *American Journal of Community Psychology*, 13 (2), s. 187–202. DOI: 10.1007/BF00905728.
- Templeton, L. (2012). Dilemmas facing grandparents with grandchildren affected by parental substance misuse. *Drugs: Education Prevention and Policy*, 19 (1), s. 11–18. DOI: 10.3109/09687637.2011.608391.
- Timonen, V., Doyle, M., O'Dwyer, C., Moore, E. (2009). *The Role of Grandparents in Divorced and Separated Families*. Dublin: Family Support Agency.
- Tyszkowa, M. (1991). Społeczne role dziadków i babć w rodzinie. *Problemy Rodziny*, 1, s. 11–20.
- Wądołowska, K. (2009). *Raport CBOS 2009. Polacy wobec ludzi starszych i własnej starości*. Pobrane z: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2009/K_157_09.PDF.